

Анна Цибуляк-Кустевич, юрист

РОЛЬ СУДДІ В ПРОЦЕДУРАХ ПРИМИРЕННЯ ТА МЕДІАЦІЇ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Anna Tsybuliak-Kustevych, lawyer (Chernivtsi, Ukraine)

ROLE OF A JUDGE IN THE PROCEDURES OF RECONCILIATION AND MEDIATION (COMPARATIVE LAW RESEARCH)

On the basis of analysis of theoretical views, national historical experience and foreign methods of organization of institution of judicial reconciliation, possibility to combine judicial functions of justice and reconciliation, as well as expediency of legalization of active participation of a judge during settlements of disputable relations, are explained. Such institution, that would fulfill this function in the most harmonic way, is Justice of the peace. Because of this, just after the establishment of Judges of the peace in Ukraine, procedures of reconciliation should become an important part of their activity, and rules regulating the abovementioned procedures should be added to the Civil procedure code of Ukraine. A personal approach of defining structural elements of the process of establishment, which should consist of four parts 1) legislative; 2) educational; 3) popularization / information campaign, 4) motivation / encouraging are suggested.

Key words: degree of activity of judges; reconciliation of the parties; judicial reconciliation; judicial mediation; justice of the peace.

Питання активності судді у відправленні правосуддя впродовж тривалого проміжку часу залишається одним з основних у більшості процесуальних галузей права нашої держави. Науковці досі не можуть дійти консенсусу у вирішенні цієї проблеми, що однаковою мірою відповідало б природі та завданням судочинства. Особливої актуальності дискусія про допустиму ступінь активності суду набула з огляду на судову реформу, що відбувається нині у країні, та посилюється необхідністю подальшого вдосконалення процесуально-правової форми захисту суб'єктивних прав та інтересів учасників правовідносин.

На сучасному етапі обов'язок суддів заохочувати сторони до дружнього врегулювання не просто задекларовано міжнародною спільнотою, але й визнано одним із засобів зміцнення незалежності суддів¹. Однак наукове співтовариство можливість поєднання в особі судді функцій примирення і правосуддя сприймає часто вкрай категорично і як таке, що аж ніяк не вписується в існуючі стандарти судочинства. Проте, на нашу думку, це не просто не применшує доцільності дослідження даної проблеми, але, навпаки, підвищує інтерес до вивчення питання про те якою – пасивною чи активною – має бути роль судді у врегулюванні спірних відносин, зокрема цивільно-правових. Так, Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України, з одного боку, закріпив обов'язок судді на стадії підготовки справи до судового розгляду з'ясувати можливість досудового врегулювання конфлікту; з іншого ж – не передбачив конкретних можливостей для його виконання, залишивши при цьому незмінним зміст принципів змагальності, диспозитивності та неупередженості. Ми ж переконані, що обсяг повноважень та форма участі судді у врегулюванні спору між сторонами підлягає перегляду.

Деякі питання примирення сторін на стадії підготовки справи до судового розгляду висвітлені в працях вітчизняних вчених: Н. Л. Бондаренко-Зелінської, Д. Д. Луспеника, Г. П. Тимченко, О. О. Якименко. Більш детально питання альтернативних способів вирішення спорів та судового примирення, у тому числі мировими судьями, досліджувались у працях таких російських науковців,

1 Рада Європи Комітет Міністрів Рекомендація № (94) 12 (Незалежність, дієвість та роль суддів) (518 засідання заступників міністрів, 13 жовтня 1994 року). *Професійна юридична система Мега-Нау*. <http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=139511> (2015, березень, 12).

як І. Ю. Захарьяшева, А. Н. Кузбагаров, О. І. Носирева, І. К. Піскаръов, І. В. Решетнікова, М. А. Рожкова, О. М. Шеменьова та ін. Однак низка проблем, пов'язаних із визначенням ступеня активності суду у врегулюванні спору до судового розгляду, залишаються не вирішеними та дискусійними, а комплексна пропозиція щодо механізму їх подолання не сформована. Відповідно, відкритість для національної процесуальної науки питання ролі суду в примиренні сторін та відсутність чіткого законодавчого переліку дій, що здійснює суддя для «з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду», спричиняє проблеми на рівні правозастосування і потребує подальшого вивчення. Крім того, актуальність вибраної теми підсилюється, з одного боку, нашим переконанням про необхідність впровадження в судову систему України мирової юстиції¹ та, з іншого – існуванням у наукових колах заперечень проти можливості виконання суддями, у т. ч. мировими, примирних функцій.

Відповідно, **мета** статті – дослідити можливість законодавчого закріплення активної участі судді у врегулюванні спірних відносин. Для досягнення даної мети сформульовано такі **завдання**: 1) проаналізувати теоретичні погляди на можливість поєднання функцій правосуддя та примирення; 2) дослідити зарубіжний досвід організації інституту судового примирення; 3) запропонувати власний підхід до визначення структурних елементів процесу впровадження судового примирення.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до міжнародного досвіду організації судового примирення, знаходимо, що міжнародна практика виробила свої специфічні інститути правосуддя, що органічно поєднують примирні та правосудні функції. Цікавим у світлі нашого дослідження є термін - «судова медіація», котрим, як правило, позначають посередництво медіатора (незалежного посередника) при вирішенні спорів у справах, що порушені в суді (наприклад, Грузія²) (назвемо умовно: судова медіація першого типу). Водночас існує практика впровадження в правову систему медіації, здійснюваної суддею. І називають це також судовою медіацією (позначимо: судова медіація другого типу). Така модель здійснення правосуддя успішно функціонує у Фінляндії³, а в Казахстані⁴ та Російській Федерації (далі - РФ)⁵ триває активний процес із запровадження цієї процедури шляхом внесення змін до відповідних нормативно-правових актів. Робота подібного напрямку проводилася і в Україні, коли 2010 р. відбувалася реалізація пілотного проекту з реалізації судової медіації суддями-медіаторами (тобто другого типу)⁶. На території Одеської області проводилася програма з впровадження в життя судової медіації першого типу⁷. Обидва проекти підсумовують як успішні.

Примітно, що спільною рисою досліджених моделей судової медіації є те, що суддя-примиритель не може розглядати справу по суті в разі, якщо процес примирення не «досягне» мети. Але слід звернути увагу на те, що йдеться саме про «судову медіацію», тобто, так би мовити, організаційно та процесуально відокремлену спеціалізовану процедуру примирення сторін. Сприяння ж мирному врегулюванню, що також передбачає певний спектр активних дій судді в напрямі примирення (вужчий, ніж при «судовій медіації», але ширший, ніж у нині діючих вітчизняних правових нормах), делегується тому судді, що розглядає справу по суті. Відповідно, і це на перший погляд беззаперечно застереження, в умовах сучасних тенденцій гуманізації, демократизації, спрощення та деформалізації процесу вирішення конфліктів, цілком виправдано, на

1 Цибуляк-Кустевич, А.С. (2008). Місце мирового суду в судовій системі України. *Збірник тез доповідей та наукових повідомлень «Проблеми судової реформи в Україні»*. Харків: Кроссоуд, 100–103.;

Цибуляк-Кустевич, А.С. (2008). Призначення мирового суду в контексті судово-правової реформи України. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 66-68.

2 Медіація в системі правосуддя Грузії. *Український центр медіації*. <<http://ukrmediation.com.ua/files/Georgia.pdf>> (2015, березень, 12).

3 Эрvasti, К. Судебная медиация в законодательстве и на практике. *Ministry of Justice, Finland*. <http://oikeusministerio.fi/material/.../om/.../tuomioistuinsovittelu_I_rus.pdf> (2015, березень, 12).

4 Кто является судьей – примирителем. *Сайт Атырауского областного суда*. <<http://atr.sud.kz/rus/news/kto-yavlyayetsya-sudey-primiritelem>> (2015, березень, 12).

5 Солохин, А.Е. Примирительные процедуры более эффективны, чем судебное разбирательство. *Юридический справочник руководителя*. <<http://delo-press.ru/articles.php?n=16429>> (2015, березень, 12).

6 Положення Про присудову медіацію в Донецькому апеляційному адміністративному суді. *Судова влада в Україні*. <http://apladm.dn.court.gov.ua/sud9102/mediation/m_polozh/>.

7 Медіація в суді. *Одеськая Областная Группа Медиации*. <<http://www.paco.net/~orgm/mediation-court.html>> (2015, березень, 12).

наш погляд, може піддаватися модернізації в напрямі перегляду ролі судді та розвитку того потенціалу, що закладений в основі цієї професії. Тобто можливість закріплення за однією особою (суддею) таких повноважень, як «сприяння мирному врегулюванню» і «розгляд справи по суті», не безпідставна. Тим паче що в жодному разі не йдеться про заміну медіації судовою і позбавлення позасудової медіації надій на існування.

Спектр процедур для врегулювання спорів (судових і позасудових) не обов'язково має обмежуватись одним видом і виключати всі наступні. Він може бути настільки широким, наскільки це потрібно для максимального поширення практики примирення. Так, проект ЦПК Казахстану передбачає, на розсуд сторін, декілька видів примирних процедур: 1) мирова угода; 2) «партисипативні процедури» – сторони знаходять шляхи вирішення конфлікту на основі демократичних, активних дій сторін і в присутності адвокатів; 3) медіація в суді: а) професійним медіатором; б) суддею¹.

Безумовно, ми не можемо говорити про однозначні переваги того чи іншого виду примирення і не бачимо, власне, у тому сенсу. Очевидним є те, що суспільні відносини постійно набувають іншого змісту і нових відтінків, пріоритетів, напрямів, різновидів і т. д. А тому і способи їх врегулювання потребують перегляду, вдосконалення та адаптації до поточних потреб людської спільноти. На часі перед всіма країнами світу стоїть завдання не тільки і не стільки у вдосконаленні способів вирішення конфліктів, як у впровадженні механізмів їх ліквідації. Примирення – як один із найнадійніших та водночас найважче досяжних способів – визнається пріоритетним як на рівні окремих країн, так і на рівні міжнародних організацій², і навіть на законодавчому рівні підноситься в ранг мети цивільного судочинства³.

Оскільки існує декілька типів примирної діяльності в суді, помилковим є використання спільного терміна для їх позначення, оскільки це може суттєво ускладнити подальше дослідження і, відповідно, не сприятиме розвитку наукових ідей щодо їх вдосконалення. В Україні наразі для позначення процесу примирення суддею використовується термін «присудова медіація»⁴. Однак, на нашу думку, і він не вносить ясності в розмежування вищезазначених понять і цілком може асоціюватися і з примиренням медіаторами, що працюють «при судах». Раціональне зерно у світлі сформульованої нами проблеми вбачається в пропозиції, висловленій під час круглого столу в Ресурсному центрі медіації РФ, де за участю науковців і практикуючих медіаторів було рекомендовано термін «судова медіація» замінити на «судове примирення», а замість поняття «судовий медіатор» використовувати словосполучення «судовий примиритель»⁵. Тому дозволимо собі узагальнити, що в разі законодавчого наділення суддів повноваженнями щодо примирення доцільніше використовувати термін «судове примирення»; для позначення примирення професійними медіаторами у справах, що порушені в суді, – «судова медіація».

Інститут судового примирення не є новим та невідомим і для нашої правової системи. Так, примирний характер був важливою ознакою копноного суду (XIV–XVIII ст.)⁶. Мирові судді, котрі діяли за Судовими Статутами 1864 р., будучи частиною судової системи, також розглядалися як примирителі. Їх призначення полягало в тому, щоб за допомогою своїх знань і шляхом надання сторонам порад припинити справу на самому початку тяганини⁷.

За попереднім «об'ясненням» з двома сторонами мировий суддя пропонував їм завершити справу миром, не обмежуючись при цьому формальним виконанням обов'язку: «чи не бажаєте

1 Добрыднева, Н. В центре внимания – ГПК РК. *Медиа-центр органов внутренних дел республики Казахстан*. <<http://press.mediaovd.kz/ru/?p=7310>> (2015, березень, 12).

2 Рада Європи Комітет Міністрів Рекомендація № (94) 12 (Незалежність, дієвість та роль суддів) (518 засідання заступників міністрів, 13 жовтня 1994 року). *Професійна юридична система Мега-Нау*. <http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=139511> (2015, березень, 12).

3 Добрыднева, Н. В центре внимания – ГПК РК. *Медиа-центр органов внутренних дел республики Казахстан*. <<http://press.mediaovd.kz/ru/?p=7310>> (2015, березень, 12).

4 Положення Про присудову медіацію в Донецькому апеляційному адміністративному суді. *Судова влада України*. <http://court.gov.ua/sud9102/mediation/m_polozh/>.

5 Предложение о внесении поправок в законопроект. *Ресурсный центр медиации*. <http://mediators.ru/rus/about_mediation/bill/vas/11_2011/text6?print> (2015, березень, 12).

6 Любавский, М. (1892). *Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута*. Москва, 661.

7 Нефедьев, Е.А. (1890). *Склонение сторон к миру в гражданском процессе*. Казань, 31.

закінчити справу миром», «краще б вам примиритися» і т. д.¹ Він був зобов'язаний зазначити сторонам ті шляхи і заходи, котрі, на його думку, могли привести справу до бажаного завершення; способи та умови, на яких сторони зручно для себе могли б завершити спір мировою угодою². І лише переконавшись у повній безуспішності своїх старань або в разі заяви однієї із сторін, що вона в жодному разі не погодиться на добровільне припинення спору, суддя повинен був розпочати процес прийняття рішення. Заходи із схиляння сторін до примирення мали вживатись і під час провадження у справі. При цьому сучасник дореволюційних мирових суддів В. Л. Ісаченко називає схиляння сторін до примирення дуже важливим обов'язком останніх. А те, що його точне виконання було рідкісним явищем, примирна процедура виконувалась виключно для дотримання форми, як наслідок, справ, що закінчувались миром, ставало дедалі менше і менше – науковець констатував із жалем³.

Сучасні дослідники російської мирової юстиції, відродженої 1998 р., на основі аналізу багаторічного досвіду їх функціонування доходять висновку про те, що без процедур, спрямованих на вирішення судового конфлікту шляхом примирення сторін, мирового юстиція втрачає своє призначення і перетворюється на простий додаток до районних судів⁴. Якраз через втрату ролі мирової юстиції як «інстанції примирення» (першочергова мета котрої саме врегулювання, а не вирішення спору) її потенціал залишається не розкритим, – зауважує М. А. Рожкова⁵. Завданням мирових суддів у сучасних умовах є сприяння сторонам у досягненні згоди, а тому функція примирення має покладатися саме на них, – продовжує О. М. Шеменьова⁶. Застосування настільки силового засобу вирішення конфлікту – винесення рішення – для мирового судді з точки зору суті мирової юстиції повинно бути винятком і допускатися лише в разі, якщо використання примирних процедур не дало позитивного результату, – стверджує І. К. Піскарєв. Безумовно, посередництво як функція мирового судді носить особливий характер, застерігає вчений, і не може повністю ототожнюватись зі змістом і обсягом тих дій, що відповідають класичному розумінню даного поняття⁷. Тому слід окреслити чіткі межі їх втручання в процедуру примирення, – слушно уточнює О. М. Шеменьова⁸.

Будучи переконаними в необхідності впровадження у вітчизняну правову систему інституту мирової юстиції та розширення практики застосування інституту примирення в цивільному судочинстві, беручи до уваги світові тенденції та міжнародні рекомендації⁹, зважаючи на сучасний стан судової системи та існуючі проблеми судової влади, вважаємо, що судове посередництво є доречним та потрібним вирішенням і для нашої країни.

Проте в багатьох правознавців можливість поєднання в одній особі судді й примирителя викликало серйозні заперечення. Наприклад, ще дореволюційний процесуаліст Є. О. Нефедьєв наголошував на тому, що поєднання в одній особі судді й примирителя погано впливає на примирення. Адже примиритель повинен з'ясувати матеріальну істину у справі й на основі того запропонувати умови примирення. Але якщо примиритель при цьому є суддею, що вирішує дану

1 Ісаченко, В.Л. (1913). *Мировой суд. Практический комментарий на первую книгу Устава гражданского судопроизводства*. Санкт-Петербург: Тип. М. Меркушева, 229.

2 Анненков, К. (1887). Опыт комментария къ Уставу гражданского судопроизводства. *Т.4. Мировой уставъ. Мировья сдѣлки. Третьейскій судъ*. Санкт-Петербург: Типографія М.М. Стасюлевича, 61.

3 Ісаченко, В.Л. (1913). *Мировой суд. Практический комментарий на первую книгу Устава гражданского судопроизводства*. Санкт-Петербург: Тип. М. Меркушева, 230.

4 Піскарєв, І.К. (2006). О предназначении мировой юстиции при осуществлении правосудия по гражданским делам и о путях его реализации. *Вестник Московского университета. Сер.11. Право, 1, 22*.

5 Рожкова, М.А., Елисеєв, Н.Г., Скворцов, О.Ю. (2008). *Договорное право: соглашение о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третьейское) и мировые соглашения*. Москва: Статут, 362.

6 Шеменева, О.Н. (2009). *Мировой судья в гражданском процессе*: монографія. Москва: Ось-89, 106.

7 Піскарєв, І.К. (2006). О предназначении мировой юстиции при осуществлении правосудия по гражданским делам и о путях его реализации. *Вестник Московского университета. Сер.11. Право, 1, 23*.

8 Шеменева, О.Н. (2009). *Мировой судья в гражданском процессе*: монографія. Москва: Ось-89, 106.

9 Рада Європи Комітет Міністрів Рекомендація Rec (2002) 10 (Щодо медіації в цивільних справах). (808 засідання заступників міністрів, 18 вересня 2002 року) *Верховний Суд України*. <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=306401>> (2015, березень, 12).

справу, то сторони будуть утримуватись від щиросердних пояснень, остерігаючись того, що їх пояснення вплинуть на суддю і він, розглядаючи справу після невдалої спроби примирити сторони, буде мимоволі ґрунтувати на них своє рішення. Запропоновані суддею умови можуть видатись не вигідними одній із сторін, у результаті в неї виникнуть сумніви щодо його об'єктивності та неупередженості¹.

Таку позицію висловлює низка науковців сучасності, котрі категорично не підтримують точки зору щодо віднесення дій суду, що мають за свою мету сприяння сторонам у врегулюванні спору, до примирних процедур². І обґрунтовується це, зокрема, тим, що процесуальні принципи змагальності та неупередженості не дозволяють суду бути активним учасником примирення сторін. Діяльність державного суду, на думку А. Н. Кузбагарова, повинна спрямовуватись на досягнення основного завдання – вирішення спірних правовідносин. Лише активні дії приватних осіб, що беруть участь у примиренні, можуть бути спрямовані на врегулювання правового конфлікту³. Ініціатива суду в обговоренні умов майбутньої мирової угоди, висловлення судом точки зору стосовно сильних і слабких моментів позицій сторін, пояснення суду відносно обґрунтованості чи необґрунтованості позовних вимог і т. д. можуть, на переконання В. П. Глазиріна, призвести до вкрай негативних наслідків⁴. Зокрема, викликати сумніви щодо його неупередженості або перешкодити вільному волевиявленню сторін, що призведе до укладення мирової угоди під тиском суду⁵.

Поза сумнівом, усі наведені вище точки зору вчених заслуговують на увагу і поширення в наукових колах. Проте спільним їх недоліком є, на наш погляд, певна категоричність та односторонність, що обумовлюють неповноту підходу до визначення ступеня допустимої активності суду в судочинстві.

Натомість, з нашої точки зору, більш придатною для запровадження є позиція таких вітчизняних процесуалістів. Так, Д. Д. Луспенник вважає, що суд, за змістом принципів змагальності та диспозитивності, не має права виявляти *не передбачену законом* (курсив наш. – А. Ц.-К.) ініціативу в русі цивільної справи. Для досягнення мети врегулювання спору до судового розгляду, продовжує правознавець, та виконання цього завдання цивільного процесуального законодавства слід запровадити більш конкретні механізми, вписати чітко передбачені дії суду, його права та обов'язки з тим, щоб ці дії судді були його обов'язком за наявності реальної можливості врегулювати спір до судового розгляду, а не самостійною ініціативою, яка може потягти за собою заявлення відводу⁶. Якщо говорити про можливість урегулювання цивільно-правового спору ще до судового розгляду, узагальнює Л. В. Бондаренко-Зелінська, то відповідне завдання повинно бути законодавчо закріплено, але не в тій редакції, що її запропоновано в ч. 1 ст. 130 ЦПК. На думку вченої, суд повинен не просто перевіряти можливість примирення, а активно йому сприяти. Саме тому має йтися про сприяння врегулюванню спору до судового розгляду на стадії підготовки, а не на «з'ясуванні» такої можливості⁷.

Як бачимо, однозначності в науково-теоретичних підходах до вирішення питання наділення чи позбавлення судді активної ролі в процесі досі немає. Через це наукове дослідження потребує

1 Нефедьев, Е.А. (1909). *Учебник русского гражданского судопроизводства*. Москва, 341.

2 Захарьяшева, И. (2006). К вопросу об определении места мирового соглашения в системе примирительных процедур (в контексте арбитражного процесса). *Арбитражный и гражданский процесс*, 1, 26.

3 Кузбагаров, А.Н. (2008). Примирение сторон как составляющая систем цивилистического процесса и исполнительного производства. *Тенденции развития гражданского процессуального права России: сб. науч. статей*. Санкт-Петербург: «Юридический центр Пресс», 231.

4 Глазырин, В.Ф. (2000). Из практики применения мировых соглашений в арбитражном процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*, 3, 44.

5 Рожкова, М.А., Елисеев, Н.Г., Скворцов, О.Ю. (2008). *Договорное право: соглашение о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третьейское) и мировые соглашения*. Москва: Статут, 356.

6 Луспенник, Д.Д. (2006). *Розгляд цивільних справ судом першої інстанції*. Харків: Харків юридичний, 154.

7 Бондаренко-Зелінська, Н.Л. (2013). Оптимізація підготовки цивільних справ до судового розгляду як складова наближення процесуального законодавства України до Європейських стандартів судочинства. *Проведення у справі до судового розгляду*. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 30–43. <http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2013/Pr_32.pdf> (2015, березень, 12).

звернення до міжнародного досвіду вирішення даного питання.

Проведення досудових переговорів з врегулювання спору може покладатись на суддю за законодавством США. І незважаючи на неоднозначну оцінку його участі в примиренні сторін в американській теорії і практиці, судова політика США в цілому спрямована на розвиток активності суддів у досудовому врегулюванні спорів¹.

Аналогічний підхід склався і в країнах із континентальною системою права². Наприклад, правова система Фінляндії не тільки не заперечує можливості активної участі судді в примиренні сторін, але й закріплює дві різні процедури: 1) сприяння мирному врегулюванню спорів у цивільному процесі – пошук компромісу відбувається в межах норм про судочинство; 2) судова медіація – процедура, що відділена від судочинства та перебуває поза межами впливу положень процесуального права. Цікаво, що і ту, і іншу процедуру здійснює суддя, що працює в суді. Однак суддя, при їх виконанні, наділяється різними ролями, а самі процедури відрізняються за низкою критеріїв. Так, сприяння мирному врегулюванню – це *обов'язок* судді, що реалізується *на основі* поданої *позовної заяви*, вихідна ситуація – обмежена позовом, основа переговорів – позиція сторін, кінцевий результат – терпимий компроміс (оскільки обмеження рамками позову та процесуальними нормами не завжди дозволяє досягти абсолютного компромісу між сторонами (примітка наша. – А. Ц.-К.). Судова ж медіація проводиться за *бажанням сторін*, ініціюється відповідним клопотанням, вихідна ситуація *не обмежена предметом позову*, основа переговорів – інтереси і потреби, кінцевий результат – високоякісне рішення, що ґрунтується на бажанні сторін³ і не обмежено позовом і рамками процесуального права (уточнення наше. – А. Ц.-К.). При цьому судова медіація у Фінляндії демонструє свою привабливість, позаяк кількість справ, розглянутих у рамках судової медіації, щороку зростає: 2006 – 83, 2009 – 172, 2011 – 432, 2012 – 537. Як наслідок, особистість, професійна майстерність та відповідальність суддів відіграють дедалі більшу роль у розвитку діяльності з вирішення конфліктів⁴.

ЦПК Грузії (з 2012 р.) відводить інституту судової медіації цілу главу. Цікаво, що, незважаючи на те що судова медіація здійснюється не суддею, а медіатором, регулюється вона нормами цивільного процесу. Попри різні міркування практикуючих юристів про недоліки такого підходу, загальна думка зійшлась на тому, що він сприятиме більш ефективній імплементації медіації в правову систему, а також накопиченню та узагальненню певної практики судами, що дуже важливо для встановлення однакових стандартів⁵.

Однак попри те, що власне процедура медіації здійснюється не суддею, останній, у свою чергу, наділений широким колом повноважень у напрямі мирного врегулювання спору. Відповідно до ЦПК Грузії, суд повинен вжити всіх передбачених законом заходів, щоб сторони завершили спір згодою. З цією метою він має право з власної ініціативи або за клопотанням сторін перенести процес, оголосити перерву, вислухати сторін чи їх представників без присутності третіх осіб, включаючи секретаря засідання; вказати в загальних рисах на можливі результати і перспективи вирішення спору або запропонувати сторонам конкретні умови угоди⁶.

2010 р. в рамках програми Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи» українські суди також мали можливість продемонструвати застосування медіації (другого типу) на практиці (чотири пілотні суди) і в результаті показали досить непогані результати. За період з липня по листопад 2010 р. 83 справи були передані на медіацію: у 50 – медіація відбулася, у 36 – медіація закінчилась успішно й у 33 справах укладено медіаційні угоди⁷. Процедура передачі справи на

1 Носырева, Е.И. (2001). *Альтернативное разрешение гражданско-правовых споров в США*. Воронеж, 37.

2 Турышева, Н.В. (1996). Примирительные процедуры и мировое соглашение в гражданском процессе зарубежных стран. *Вестник Московского университета, Серия 11 Право*, 3, 74–84.

3 Эрvasti, К. Судебная медиация в законодательстве и на практике. *Ministry of Justice, Finland*. <oikeusministerio.fi/material/.../om/.../tuomioistuinsovittelu_I_rus.pdf> (2015, березень, 12).

4 Эрvasti, К. Судебная медиация в законодательстве и на практике. *Ministry of Justice, Finland*. <oikeusministerio.fi/material/.../om/.../tuomioistuinsovittelu_I_rus.pdf> (2015, березень, 12).

5 Медиация в системе правосудия. *Український центр медіації*. <http://ukrmediation.com.ua/files//Georgia.pdf> (2015, березень, 12).

6 Медиация в системе правосудия Грузии. *Український центр медіації*. <http://ukrmediation.com.ua/files//Georgia.pdf> (2015, березень, 12).

7 Комаров, В.В., Бігун, В.А., Баранкова, В.В. та ін. (2011). *Курс цивільного процесу*. Харків: Право, 1323.

медіацію у Вінницькому окружному апеляційному суді проводилась таким чином. Після отримання згоди сторін на участь у медіації суддя призупиняє судовий розгляд справи і передає її на проведення медіації. До судді-медіатора справа не надходить, він отримує тільки картку передачі справи на медіацію, в якій визначені сторони, предмет конфлікту та суддя, який направив справу на медіацію. Ніяких попередніх зустрічей зі сторонами суддя-медіатор не проводить і з'ясовує інформацію вже під час процедури. Якщо сторони не дійшли згоди в процесі медіації, вони повертаються до судового розгляду справи¹.

У квітні 2014 р. Верховним судом Республіки Казахстан було впроваджено пілотний проект щодо запровадження в цивільне судочинство судової медіації 2 (другого типу). На сьогодні відповідний законопроект ЦПК, розроблений за результатами вдало реалізованого пілотного проекту, презентовано в парламенті³. Отож, згідно з Положенням про реалізацію пілотного проекту, судова медіація – це примирна процедура врегулювання спору між сторонами судового процесу при сприятливій судді, що здійснює примирні процедури. Суддя, у провадженні якого перебуває цивільна справа, на будь-якій стадії судочинства повинен з'ясувати у сторін, крім бажання укласти мирову угоду та звернутися до медіатора, про бажання провести судову медіацію. У разі укладення сторонами угоди про проведення судової медіації, суддя, у провадженні якого перебуває цивільна справа, зупиняє провадження у справі, справа передається за допомогою автоматизованого розподілу одному із суддів-примирителів. Суддя-примиритель має право роз'яснити сторонам перспективи вирішення спору, всі плюси і мінуси для кожної із сторін, якщо спір буде вирішуватися в загальному порядку. При досягненні сторонами угоди про врегулювання спору в порядку судової медіації суддя, у провадженні якого перебуває цивільна справа, відновлює провадження та вирішує питання про затвердження умов медіаційної угоди. У разі затвердження останньої суд припиняє провадження у справі із зазначенням про повернення державного мита; якщо сторони не досягли угоди, розгляд справи продовжується в загальному порядку⁴.

Щодо РФ, то спроби законодавчого впровадження судового примирення робилися в рамках господарського судочинства. Та в межах предмета нашого дослідження нас цікавить не стільки галузь таких нововведень, як сам факт визнання можливості поєднання судових і примирних функцій. Отож, на сьогодні в Арбітражному процесуальному кодексі РФ зазначається, що суддя сприяє примиренню сторін⁵. Однак 2012 р. було внесено законопроект, котрий передбачає впровадження судового примирення, здійснюваного судовими примирителями, – суддями у відставці, помічниками суддів, працівниками апарату суду, що мають вищу юридичну освіту. Даний законопроект на сьогодні називають однією з головних надій на розвиток медіації в Росії⁶, оскільки він суттєво розширює можливості для примирення в процесі й ще більше орієнтує суд на сприяння примиренню сторін. Згідно із законопроектом, судові примирителі передбачаються в кожному арбітражному суді. Судовий примиритель визначається з використанням автоматизованої інформаційної системи або самими сторонами. Примиритель має право вести переговори зі сторонами та іншими особами, що беруть участь у справі, вивчати надані сторонами документи, давати сторонам рекомендації з метою якнайшвидшого врегулювання спору та збереження між учасниками спору ділових відносин, а також за згодою арбітражного суду знайомитися з матеріалами справи⁷. При цьому судовий примиритель має брати участь у процедурі з врахуванням

1 Комаров, В.В., Бігун, В.А., Баранкова, В.В. та ін. (2011). *Курс цивільного процесу*. Харків: Право, 1323.

2 Кто является судьей – примирителем. *Сайт Атырауского областного суда*. <<http://atr.sud.kz/rus/news/kto-yavlyetsya-sudey-primiritelem>>(2015, березень, 12).

3 Добрыднева, Н. В центре внимания – ГПК РК. *Медиа-центр органов внутренних дел республики Казахстан*. <<http://press.mediaovd.kz/ru/?p=7310>> (2015, березень, 12).

4 *Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации) 2014* (Председатель Верховного Суда Республики Казахстан). *Специализированный межрайонный экономический суд Жамбылской области*. <<http://zhmb.sud.kz/rus/sub/smes/sudebnaaya-mediaciya>> (2015, березень, 12).

5 Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации. *Кодексы и законы РФ*. <<http://www.zakonrf.info/apk/135/>> (2015, березень, 12).

6 Солохин, А.Е. Примирительные процедуры более эффективны, чем судебное разбирательство». *Юридический справочник руководителя*. <<http://delo-press.ru/articles.php?n=16429>> (2015, березень, 12).

7 Феклюнин, С. ВАС РФ предлагает внедрить в процесс судебных примирителей. *Ранси*. <http://rapsinews.ru/legislation_publication/20120717/263820256.html> (2015, березень, 12).

положень законодавства про статус суддів¹. Також законопроект містить положення, що активізують функцію суду щодо примирення: суд роз'яснює сторонам сутність і переваги примирних процедур, за своєю ініціативою може оголосити перерву, відкласти судовий розгляд за деякими категоріями справ².

Таким чином, бачення сутності інституту судової медіації значно варіюється. Від виконання функцій примирення по порушених у судах справах медіатором, але в рамках процесуальних норм (Грузія) до виконання цих функцій судьями (діючими – Фінляндія, Казахстан; судьями у відставці та іншими особами, що мають юридичну освіту, – РФ). Однак при цьому кожен із розглянутих нами прикладів містить положення про активну роль судді (що розглядає справу по суті) у сприянні примиренню сторін – аж до пропозиції конкретних умов угоди чи висловлення припущень щодо перспектив розгляду справи. Отож те, що раніше абсолютно та беззастережно відкидалося, – поєднання в особі судді функцій правосуддя та примирення – на сьогодні дедалі частіше стає предметом досліджень та основою законів і законопроектів. Це наштовхує нас на висновок, що активна участь представників судової влади в примиренні сторін спору – це лише питання часу.

Проведений аналіз зарубіжних моделей судового примирення дає змогу визначити, що для ефективного впровадження судового примирення даний процес повинен включати, на наше переконання, чотири елементи.

1) Законодавчий – закріплення в нормативно-правових актах положень про суть, завдання, стадії, учасників, межі судового примирення.

2) Освітній. Враховуючи той факт, що по своїй психолого-емоційній складовій процес примирення відрізняється від судового вирішення справи, а також для забезпечення можливості психологічного управління конфлікту суддею (зняття емоційної напруженості сторін для можливості їх подальшого співробітництва) – впровадження судового примирення повинно супроводжуватись вжиттям заходів з вивчення міжнародного досвіду з питань застосування примирних процедур у судах, у тому числі за участю судді; проведення навчання суддів, що здійснюють примирні процедури, навичкам примирення шляхом проведення семінарів, тренінгів дистанційного навчання тощо. Адже, як влучно зауважує С. Б. Ідрісова, необхідно, щоб судді самі усвідомили цінність мирного врегулювання спору для сторін, тільки тоді вони зможуть переконати в цьому учасників спору³.

3) Популяризаційний/Інформаційно-просвітницький – інформування громадян про переваги та можливості судового примирення шляхом розміщення відповідної інформації на стендах у приміщеннях суду, на інформаційних порталах судової влади та інших інтернет-ресурсах.

4) Мотивуючий – закріплення заохочення сторін до мирного врегулювання спору. Наприклад, оплату державного мита чи більшої її частини проводити лише якщо сторони не змогли дійти згоди на попередньому засіданні⁴; або ж передбачити повернення частини держмита в разі примирення сторін. Так, проект ЦПК Казахстану передбачає повернення всієї суми держмита при укладенні угоди в першій та другій інстанції; при примиренні в судах касаційної та наглядової інстанції – повертається 50 % держмита⁵. У РФ (в арбітражному процесі) у разі примирення сторонами повертають 50 % держмита незалежно від того, у суді якої інстанції вони примирилися. У законопроекті пропонується повертати 70 % держмита при примиренні в першій інстанції, 50 % - в апеляції, 30 % – у касації і нагляді⁶. Прихильність сторін до примирення можуть також забезпечити безкоштовність власне самого примирення, створення комфортної, неформальної обстановки для

1 Николокин, С.В. (2013). *Правовые технологии посредничества (медиации) в Российской Федерации*: научно-практическое пособие. Москва: Юстицинформ, 240.

2 Солохин, А. Процесс примирения будет разрастаться как снежный ком. *Экономика и жизнь*. <<http://www.eg-online.ru/article/255350/>> (2015, березень, 12).

3 Ідрісова, С.Б. Проблемы внедрения судебной медиации. *Центр медиации и права*. <<http://www.mediationkg.com/index.php/o-mediatsii/stati/136-problemy-vnedreniya-sudebnoj-mediatsii.html>> (2015, березень, 12).

4 Сидоренко, В.М. (2000). Проблемы становления мировых судов в России. *Российский юридический журнал*, 2, 29-31.

5 Добрыднева Н. В центре внимания – ГПК РК. *Медиа-центр органов внутренних дел республики Казахстан*. <<http://press.mediaovd.kz/ru/?p=7310>> (2015, березень, 12).

6 Солохин, А. Процесс примирения будет разрастаться как снежный ком. *Экономика и жизнь*. <<http://www.eg-online.ru/article/255350/>> (2015, березень, 12).

примирних процедур (без участі третіх осіб, секретаря; без використання офіційної атрибутики та засобів фіксації ходу примирення).

Проте, незважаючи на очевидні, на наш погляд, передумови для таких нововведень, все ж існують і протилежні точки зору. Вимушені не погодитися з твердженням С. Б. Ідрісової про те, що наділення суддів додатковим обов'язком – проведення примирної процедури – є перепорою для вирішення однієї з важливих проблем судової влади – надмірного навантаження на суддів. У світлі чого, продовжує автор, не правильно завантажити суддів ще й обов'язком проводити медіацію, для якої необхідні не тільки додаткові витрати часу, психологічні навички врегулювання конфлікту, а й значне емоційне навантаження¹. На наш погляд, підготовка справи до розгляду, з'ясування всіх обставин справи, пошук необхідних для вирішення спору правових норм та, власне, розгляд і вирішення справи на основі закону, справедливості та внутрішнього переконання потребує не менше емоційних та фізичних зусиль. У разі ж наявності законодавчого механізму, психологічних інструментів для ефективного проведення примирних процедур, судді в разі примирення сторін до судового розгляду мають можливість зосередитись на вирішенні більш складних чи то не підлягаючих примиренню справ. Більше того, збільшення відсотку закінчених миром справ сприятиме зменшенню навантаження на суддів апеляційних судів (позаяк прийняті в результаті компромісу рішення, як правило, не оскаржуються) та, відповідно, стане суттєвим кроком у реалізації принципу процесуальної економії.

Наступний комплекс негативних аспектів впровадження в процес судді-примирителя зумовлений, на нашу думку, зіставленням та протиставленням двох різних – як наслідок, необ'єднаних у свідомості вітчизняної правової доктрини – видів діяльності: класичної медіації і судової діяльності та намаганням об'єднати їх однорідними ознаками: 1) суддя-примиритель як медіатор неможливий, оскільки порушується право сторін на вибір медіатора; 2) порушується принцип диспозитивності можливостей сторін конфлікту визначити час і місце проведення процедури медіації, кількість зустрічей і загальний термін медіації через завантаженість суддів; 3) вільне волевиявлення сторін конфлікту буде носити не справжній, а скоріше формальний характер, оскільки процедура буде проводитись на території суду². Вважаємо, що дані контраргументи спростовуються усвідомленням особливого (двоєкого) процесуального становища судді та розумінням самої судової медіації радше як судового примирення – самостійного інституту цивільного процесу з особливими принципами та засобами досягнення, а не виду медіації.

Процедура мирного врегулювання конфліктів, що переконливо довела свою ефективність в інших країнах, сприймається поки як чужорідний, не придатний для нашого суспільства засіб. Багато хто не вірить, що є альтернатива державному суду, що можна швидше і ефективніше домогтися задоволення своїх інтересів. Тому примирні процедури можуть бути прийнятні, коли вони стануть закономірним результатом розвитку суспільства. Отже, потрібна зміна пріоритетів на рівні масової свідомості. «Наразі немає підстав констатувати наявність безумовної довіри з боку населення і бізнес-спільноти до судової системи, тому проведення медіації суддями вважаю передчасним», – завершує обґрунтування недоцільності судового примирення С. Б. Ідрісова³.

Визнаючи значну долю вмотивованості таких міркувань, все ж розуміємо, що зміна масової свідомості не відбувається миттєво. Потрібен час і зусилля, конкретні дії, просвітницька діяльність, демонстрація ефективності та значимості процедур, котрі поступово переконують конкретних учасників процесу, а згодом і суспільство в необхідності зміни пріоритетів у бік мирного вирішення суперечок.

На жаль, і українська судова система не користується наразі довірою громадян. Проте і медіація, й інші позасудові інституції з врегулювання спорів, попри наполегливі намагання міжнародної спільноти їх популяризувати, все ж не набули поки бажаного поширення. Натомість

1 Ідрісова, С.Б. Проблемы внедрения судебной медиации. *Центр медиации и права*. <<http://www.mediationkg.com/index.php/o-mediatsii/stati/136-problemy-vnedreniya-sudebnoj-mediatsii.html>> (2015, березень, 12).

2 Ідрісова, С.Б. Проблемы внедрения судебной медиации. *Центр медиации и права*. <<http://www.mediationkg.com/index.php/o-mediatsii/stati/136-problemy-vnedreniya-sudebnoj-mediatsii.html>> (2015, березень, 12).

3 Ідрісова, С.Б. Проблемы внедрения судебной медиации. *Центр медиации и права*. <<http://www.mediationkg.com/index.php/o-mediatsii/stati/136-problemy-vnedreniya-sudebnoj-mediatsii.html>> (2015, березень, 12).

суд упевнено продовжує утримувати «пальму першості» по затребуваності серед громадян (хоча б внаслідок авторитетності та загальнообов'язковості його рішень). Як зазначає А. В. Гайдук, загальна кількість конфліктів, які було вирішено із застосуванням ADR-процедур, незрівнянно менша, ніж кількість спорів, вирішених у традиційному, судовому порядку¹.

Однак дозволимо собі припустити, що вдале втілення представниками Феміди ідей судового примирення на практиці – врегулювання справ ще до судового розгляду, з мінімальними затратами сторін (послуги судді-примирителя сторонами не оплачуються, а держмитю в разі примирення сторін повертається повністю чи частково) і при цьому з результатом, що більшою мірою, ніж «класичне» судове рішення, влаштовує обох учасників спору, – це ще один шанс судової влади відновити до себе довіру.

Більше того, ми вважаємо, що якщо суду вдасться продемонструвати реальність та привабливість мирного врегулювання спорів, це не тільки наблизить нас до досягнення спільної для всіх установ соціальної держави мети – стабілізації суспільних відносин, але й сформує у свідомості громадян прихильність до полюбовного вирішення справ і, можливо, виробить звичку звертатись і до вузькоспеціалізованих з примирення інституцій; зробить потребу в мирному врегулюванні «життєво необхідною». Подібну думку висловлює і О. В. Белінська, головний спеціаліст відділу правової експертизи та представництва Вищої ради юстиції України в судах. На її переконання, сьогодні через недостатню кількість кваліфікованих медіаторів єдиною прийнятною формою медіації в Україні є судова (виконувана суддею чи науковим співробітником цього самого суду, які мають відповідну підготовку медіатора). Така форма, вважає дослідниця, якнайкраще сприятиме утвердженню медіації як альтернативного способу взаємовигідного вирішення спору до винесення судового рішення². Це засвідчує й досвід інших країн, наприклад Голландії, де із запровадженої судової медіації розвинулася згодом власна культура медіації. На сьогодні Голландія, країна з 16 мільйонами населення, налічує понад 10 000 кваліфікованих медіаторів з різних напрямів та різних професій. Таким чином, процедура медіації проводиться там не лише в рамках судового розгляду справи, а й у багатьох сферах суспільного життя вже на досудовому етапі³.

У будь-якому разі переконані, що не на часі сьогодні сперечатись про те, хто має покращувати ситуацію в суспільстві – судді, адвокати, медіатори чи інші фахівці в галузі права. Важливо усвідомити значущість кожного в цьому процесі. Адже найвища соціальна цінність у державі – людина в цілому, а не представник тієї чи іншої професії.

Висновки. Таким чином, вітчизняний історичний та зарубіжний досвід організації інституту судового примирення переконує про можливість поєднання функцій правосуддя та примирення. І хоча підходи до вирішення даного питання в законодавстві різних країн у дечому різняться, спільним є те, що суддя з більшим чи меншим ступенем активності повноважний сприяти сторонам у врегулюванні конфлікту, пропонувати шляхи вирішення справи.

Отож, у світлі всього вищевикладеного – гуманізації та глобалізації суспільних відносин, визнання людини найвищою соціальною цінністю і необхідності зменшення рівня конфліктності, заохочення до мирного врегулювання спорів міжнародною спільнотою, прихильності низки країн до виконання примирних функцій судами, обґрунтування нами доцільності впровадження в Україні мирових судів (як ланки судової системи)⁴ та визнання примирення як одного з призначень мирової юстиції – доходимо висновку про можливість та доцільність законодавчого закріплення активної участі суддів (загальних судів) і мирових суддів у врегулюванні спірних цивільно-правових відносин. А тому чинні норми ЦПК України підлягають розширенню та доповненню на предмет змісту та обсягу діяльності судді з врегулювання спору до судового розгляду на стадії підготовки

1 Гайдук, А.В. (2013). Проблеми законодавчого забезпечення медіації в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*, 19. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_2_9.pdf> (2015, березень, 12).

2 Белінська, О.В. (2011). Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*, 1, 165. <http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik05_12.pdf> (2015, березень, 12).

3 Матеріали курсу підготовки медіаторів із кола посадовців, які займають керівні посади в органах виконавчої, законодавчої та судової влади (2010). *Спільна програма Європейської Комісії та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України»*. Київ.

4 Цибуляк-Кустевич, А.С. (2008). Місце мирового суду в судовій системі України. *Збірник тез доповідей та наукових повідомлень «Проблеми судової реформи в Україні»*. Харків: Кроссоуд, 100 – 103.

Цибуляк-Кустевич, А.С. (2007). Принципи побудови судової системи та їх вплив на доступність правосуддя. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць*, 385. Чернівці: Рута.

справи. При цьому для позначення примірної діяльності судді більш влучним видається термін «судове примирення» (як самостійний інститут цивільного процесу з особливими принципами та засобами досягнення, а не вид медіації). Відповідно, раціональнішим є термін «суддя-примиритель», а не «суддя-медіатор». «Судова медіація» – прерогатива професійних медіаторів у суді.

У разі впровадження в Україні мирової юстиції примірне провадження має стати основою відправлення правосуддя в мирових судах, а ЦПК України має бути доповнений нормами про примірні процедури в мирового судді, котрі визначатимуть роль мирового судді в процесуальній діяльності з врегулювання судового конфлікту і зміст цієї діяльності.

Більше того, внаслідок особливої – примірної природи мирової юстиції та підсудності їй «найдрібніших» категорій справ вважаємо, що функція активного сприяння мирному врегулюванню спору може покладатись на того самого мирового суддю, що вирішуватиме справу по суті, у разі, якщо примирення не досягнуто. При цьому перед тим, як розпочинати виконання примірних процедур, суддя/мировий суддя повинен роз'яснити сторонам право звернутись до послуг позасудового медіатора чи спробувати порозумітись іншим чином; пояснити переваги і наслідки таких дій. Якщо сторони все ж відмовляються вдаватись до позасудових способів урегулювання спорів, суддя (загального суду)/мировий суддя – по справах, що допускають взаємність уступок, – починає судове примирення.

І останнє, процес ефективного впровадження судового примирення в Україні, на наш погляд, має включати такі чотири елементи: 1) законодавчий; 2) освітній; 3) інформаційно-просвітницький; 4) мотивуючий.

References

1. Annenkov, K. (1887). *Opyt kommentarija k Ustavu grazhdanskago sudoproizvodstva*. Т.4. *Mirovoj ustav. Mirovyja sdelki. Tretejskij sud*. Sankt-Peterburg: Tipografija M.M. Stasjulevicha.
2. Arbitrazhnyj processual'nyj kodeks Rossijskoj Federacii. *Kodeksy i zakony RF*. <<http://www.zakonrf.info/apk/135/>> (2015, berezen', 12).
3. Bondarenko-Zelinska, N.L. (2013). Optymizatsiia pidhotovky tsyvilnykh sprav do sudovoho rozghliadu yak skladova nablyzhennia protsesualnogo zakonodavstva Ukrainy do Yevropejskykh standartiv sudochynstva. *Provadzhennia u spravi do sudovoho rozghliadu*. Kharkiv: Nats. un-t "Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho", 30 – 43. <http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2013/Pr_32.pdf> (2015, berezen', 12).
4. Dobryneva, N. V centre vnimanija – GPK RK. *Media-centr organov vnutrennih del respubliki Kazahstan*. <<http://press.mediaovd.kz/ru/?p=7310>> (2015, berezen', 12).
5. Fekljunin, S. VAS RF predlagaet vnedrit' v process sudebnykh primiritelej. *Rapsi*. <http://rapsinews.ru/legislation_publication/20120717/263820256.html>(2015, березень, 12).
6. Glazyrin, V.F. (2000). Iz praktiki primenenija mirovyh soglashenij v arbitrazhnom processe. *Arbitrazhnyj i grazhdanskij process*, 3, 44.
7. Haiduk, A.V. (2013). Problemy zakonodavchoho zabezpechennia mediatsii v Ukraini. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*, 19. <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaa_u_2013_2_9.pdf> (2015, berezen', 12).
8. Idrisova, S.B. Problemy vnedrenija sudebnoj mediatsii. *Centr mediatsii i prava*. <<http://www.mediationkg.com/index.php/o-mediatsii/stati/136-problemy-vnedreniya-sudebnoj-mediatsii.html>> (2015, berezen', 12).
9. Isachenko, V.L. (1913). *Mirovoj sud. Prakticheskij kommentarij na pervuju knigu Ustava grazhdanskogo sudoproizvodstva*. Sankt-Peterburg: Tip. M. Merkusheva, 229.
10. Jervasti, K. Sudebnaja mediatsija v zakonodatel'stve i na praktike. *Ministry of Justice, Finland*. <oikeusministerio.fi/material/.../om/.../tuomioistuinsovittelu_I_rus.pdf>.
11. Komarov, V.V., Bihun, V.A., Barankova, V.V. ta in. (2011). *Kurs tsyvilnogo protsesu*. Kharkiv: Pravo.
12. Kto javljaetsja sud'ej – primiritelem. *Sajt Atyrauskogo oblastnogo suda*. <<http://atr.sud.kz/rus/news/kto-yavlyaetsya-sudey-primiritelem>> (2015, berezen', 12).
13. Kuzbagarov, A.N. (2008). Primirenje storon kak sostavljajushhija sistem civilisticheskogo processa i ispolnitel'nogo proizvodstva. *Tendencii razvitija grazhdanskogo processual'nogo prava Rossii: Sb. nauch. statej*. Sankt-Peterburg: «Juridicheskij centr Press».
14. Ljubavskij, M. (1892). *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie. Litovsko-Russkago gosudarstva ko vremeni izdanija Pervago Litovskago statuta*. Moskva.
15. Luspenyk, D.D. (2006). *Rozghliad tsyvilnykh sprav sudom pershoi instantsii*. Kharkiv: Kharkiv yurydychni.
16. Materialy kursu pidhotovky mediatoriv iz kola posadovtsiv, yaki zaimaiut kerivni posady v orhanakh vykonavchoi, zakonodavchoi ta sudovoi vlady (2010). *Spilna prohrama Yevropejskoj Komisii ta Rady Yevropy «Prozorist ta efektyvnist sudovoi systemy Ukrainy»*. Kyiv.
17. Mediatsija v sisteme pravosudija Gruzii. *Ukrainskyi tsentr mediatsii*. <<http://ukrmediation.com.ua/files/Georgia.pdf>> (2015, berezen', 12).
18. Mediatsija v sude. *Odesskaja Oblastnaja Gruppy Mediatsii*. <<http://www.paco.net/~orgm/mediation-court.html>>

(2015, berezen', 12).

19. Mediatsiia – alternatyvne vyrishennia sporiv. *Visnyk Vysshoi rady yustytsii*, 1, 165. <http://www.vru.gov.ua/content/article/visnyk05_12.pdf> (2015, berezen', 12).
20. Nefed'ev, E.A. (1890). *Sklonenie storon k miru v grazhdanskom processe*. Kazan'.
21. Nefed'ev, E.A. (1909). *Uchebnik ruskogo grazhdanskogo sudoproizvodstva*. Moskva.
22. Nosyreva, E.I. (2001). *Al'ternativnoe razreshenie grazhdansko-pravovykh sporov v SShA*. Voronezh.
23. Piskarev, I.K. (2006). O prednaznachenii mirovoj justicii pri osushhestvlenii pravosudija po grazhdanskim delam i o putjah ego realizacii. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser.II. Pravo*, 1, 22.
24. *Polozhenie o realizacii pilotnogo proekta po vnedreniju v grazhdanskoe sudoproizvodstvo primiritel'nykh procedur s uchastiem sud'i (sudebnoj mediacii)* 2014 (Rasporjazhenie Predsedatelja Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan). *Specializirovannyj mezhrajonnyj jekonomicheskij sud Zhambylskoj oblasti*. <<http://zhmb.sud.kz/rus/sub/smes/sudebnaya-mediaciya>>(2015, berezen', 12).
25. *Polozhennia Pro prysudovu mediatsiiu v Donetskomu apeliatsiinomu administratyvnomu sudi. Sudova vlada v Ukraini*. <http://apladm.dn.court.gov.ua/sud9102/mediation/m_polozh/>.
26. Predlozhenie o vnesenii popravok v zakonoproekt. Resursnyj centr mediacii. <http://mediators.ru/rus/about_mediation/bill/vas/11_2011/text6?print> (2015, березень, 12).
27. Rada Yevropy Komitet Ministriv Rekomendatsiia № (94) 12 (Nezalezhnist, diievist ta rol suddiv) (518 zasidannia zastupnykiv ministriv, 13 zhovtnia 1994 roku). *Profesiina yurydychna systema Meha-Nau*. <http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=139511> (2015, berezen', 12).
28. Rada Yevropy Komitet Ministriv Rekomendatsiia Rec (2002) 10 (Shchodo mediatsii v tsyvilnykh spravakh). (808 zasidannia zastupnykiv ministriv, 18 veresnia 2002 roku). *Verkhovnyi Sud Ukrainy*. <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=306401>> (2015, березень, 12).
29. Rozhkova, M.A., Eliseev, N.G., Skvorcov, O.Ju. (2008). *Dogovornoe pravo: soglashenie o podsudnosti, mezhdunarodnoj podsudnosti, primiritel'noj procedure, arbitrazhnoe (tretejskoe) i mirovye soglasheniya*. Moskva: Statut, 356.
30. Shemeneva, O.N. (2009). *Mirovoj sud'ja v grazhdanskom processe: monografija*. Moskva: Os'-89, 106.
31. Sidorenko, V.M. (2000). Problemy stanovlenija mirovykh sudov v Rossii. *Rossiiskij juridicheskij zhurnal*, 2, 29 - 31.
32. Solohin, A. Process primirenija budet razrastat'sja kak snezhnyj kom. *Ekonomika i zhizn'*. <<http://www.eg-online.ru/article/255350/>> (2015, berezen', 12).
33. Solohin, A.E. Primiritel'nye procedury bolee jeffektivny, chem sudebnoe razbiratel'stvo. *Juridicheskij spravochnik rukovoditelja*. <<http://delo-press.ru/articles.php?n=16429>> (2015, berezen', 12).
34. Tsybuliak-Kustevych, A.S. (2007). Pryntsypy pobudovy sudovoi systemy ta yikh vplyv na dostupnist pravosuddia. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk nauk. prats*, 385. Chernivtsi: Ruta.
35. Tsybuliak-Kustevych, A.S. (2008). Mistse myrovoho sudu v sudovii systemi Ukrainy. *Zbirnyk tez dopovidei ta naukovykh povidomlen «Problemy sudovoi reformy v Ukraini»*. Kharkiv: Krossoud, 100 – 103.
36. Tsybuliak-Kustevych, A.S. (2008). Pryznachennia myrovoho sudu v konteksti sudovo-pravovoi reformy Ukrainy. *Pravove zhyttia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*: Lutsk: PP Ivaniuk V.P., 66-68.
37. Turyshcheva, N.V. (1996). Primiritel'nye procedury i mirovye soglasheniya v grazhdanskom processe zarubezhnykh stran. *Vestnik Moskovskogo universiteta, Serija II Pravo*, 3, 74 – 84.
38. Zahar'jashheva, I. (2006). K voprosu ob opredelenii mesti mirovogo soglasheniya v sisteme primiritel'nykh procedur (v kontekste arbitrazhnogo processa). *Arbitrazhnyj i grazhdanskij process*, 1, 26.